

O sufixo -EIRO con valor individualizador no suroeste galego

XOSÉ HENRIQUE COSTAS GONZÁLEZ

O sufixo nominal latino -ARIU(M), feminino -ARIA(M), deixou abundantes derivados nas diferentes linguas romances (-*eiro*, -*eira*, en galego e portugués; -*ero*, -*era* en español; -*er*, -*era* en catalá e provenzal: -*er*, -*ère*, en francés; -*iere*, -*iera*, en italiano, etc.) e, en cada unha delas, con diversos significados paralelos.

No latín, co sufixo nominal -ARIU(M) formábanse preferentemente nomes de instrumentos e nomes de lugares, mais tamén se podían elaborar sustantivos colectivos e xentilicios a partir dunha idea de "relación coa base" sobre a que se forma o derivado, é dicir, atendendo á certa semellanza, atendendo á formación dunha cualidade, inclinación, caracterización, etc. Isto mesmo vai perdurar hoxe en día nos diferentes romances, onde cos resultados de -ARIU(M) se van poder formar

a) Sustantivos colectivos: *cancioneiro*, *cançoner*, *chansonnier*, *canzoniere*, etc.

b) Sustantivos locativos: *pulailler*, *galliner*, *poleiro*, *gallinero*, *galinheiro*, etc.

c) Sustantivos instrumentais: *aguller*, *agulleiro*, *alfiletero*, etc.

d) Sustantivos profesionais: *enginyera*, *ingegnera*, *enxeñeira*, *ingeniera*; *banquier*, *banqueiro*, *banquero*, *banquer*, *banchiere*; *ferreiro*, *ferrer*, *herrero*, etc.

e) Sustantivos relativos a: *chevalier*, *cabaleiro*, *caballero*, *cavaleiro*, *cavaller*, *cavaliere*, etc.

f) Sustantivos de árbores e plantas: *figuera*, *figueira*, *higuera*, *figuier*; *oranger*, *taronger*, *laranxeira*, *laranjeira*, etc.

Moitos destes sustantivos están xa lexicalizados nas súas respectivas linguas, pero o sufixo en cuestión aínda actúa en cada unha delas para seguir formando sustantivos con estes significados. Non é este o momento de analizármolas lexicalizacións, semilexicalizacións, épocas de formación, etc.; do que imos tratar é de ver un uso moi senlleiro deste sufixo nunha zona do suroeste galego e do noroeste portugués.

Acabamos de ver, caseá, a base común románica de actuación do sufixo e os significados comúns que aínda permanecen nos diferentes romances. Agora ben, este sufixo foi adquirindo a maiores outros valores nas diferentes áreas románicas; así, nos romances hispánicos serve tamén para formar adxectivos que significan "tendencia, propensión, adicción, afección, gusto, etc."; por exemplo, *mullereiro* e *femeller* significan suxeito con inclinación ó trato con persoas femini-

nas; *mentireiro* e *mentider* significan suxeito con inclinación á mentira; etc. Este novo significado poderíase incluír dentro dos valores dos sufixos de relación, evidentemente, pero trátase dun significado de moito rendemento nos romances peninsulares e, outramente, case descoñecido ou moi pouco empregado nos demais romances polo que nosoutros sabemos.

Pero ocorre que, amais, poden actualizarse novas significacións en cada unha das linguas, e así no galego, por exemplo, o sufixo *-eiro*, *-eira*, pode facer referencia a "gusto, afección por un alimento", significado este moito máis específico có anterior e que fóra do noso idioma a penas ten relevancia. Así, se dicimos

Cibrán éche moi *carneiro* e a irmá moi *peixeira*

non queremos dicir que Cibrán teña actitudes ou formas do macho da ovella, nin que a irmá negocie con peixe, senón que ó primeiro goréntalle a carne e á segunda o peixe.

Ora ben, na área miñota, tanto galega coma portuguesa, este sufixo *-eiro*, *-eira*, posúe un outro valor tremendamente peculiar e sobranceiro, descoñecido no resto das falas galegas e portuguesas e do que non temos noticia de ningún outro paralelismo románico; trátase do valor individualizador, ou mellor dito uni-numeralizador, que adquire este sufixo cando se aplica sobre sustantivos xenéricos, é dicir, sobre aqueles que en singular designan un número indeterminado de obxectos cuantificables.

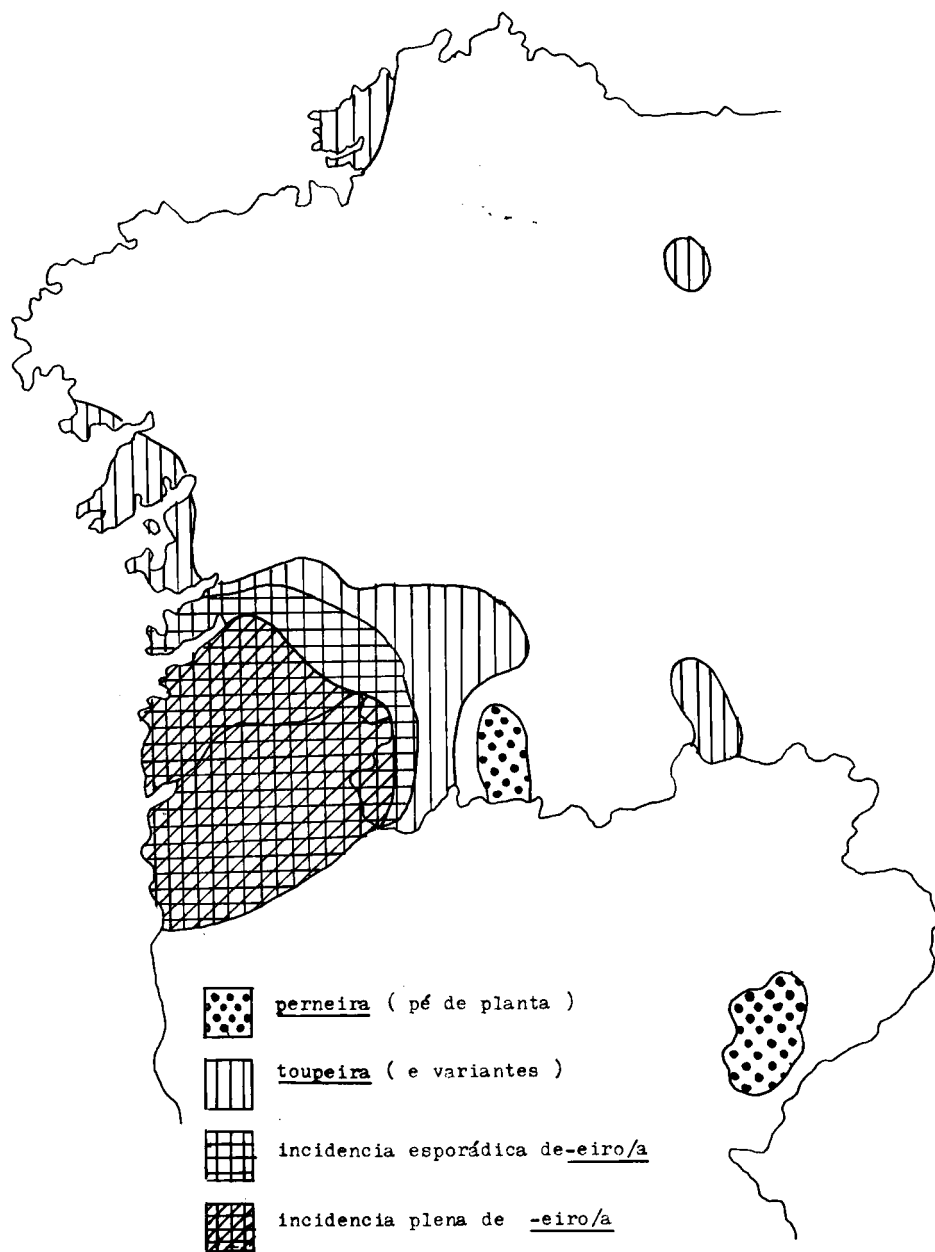
Se acudimos ás gramáticas galegas e portuguesas (1) non achamos referencia ningunha a este valor dialectal e particular do sufixo que nos atinxe; tampouco os dicionarios galegos e portugueses reflexan ningún indicio desta significación, agás na entrada "cabeleiro" do *Diccionari Portuguès-Català* de Seabra-Devi, onde se nos di: "cabeleiro *m* cabell [un cabell aïllat]" (2); nin sequera Isabel González no seu estudio sobre os sufixos nominais galegos (3) fai unha mínima mención a este fenómeno. Isto é só un indicio do descoñecemento xeral que existe en torno a este argumento que agora nos ocupa.

Nas gramáticas galegas e portuguesas achamos unha decena de usos primordiais do sufixo *-eiro*, *-eira*: para indicar profesión, oficio ou cargo (*enfermeiro*, *titiriteiro*, *tesoureiro*...); árbore ou planta (*cerdeira*, *fatoeira*, *amieiro*...); colectividade de cousas (*ramalleira*, *galiñeiro*, *carballeira*...); lugar, recipiente, útil, moble (*celeiro*, *roupeiro*, *filloeira*...); natureza ou orixe (*brasileiro*, *estaleiro*, *lagoeiro*...); tempo ou época propicia (*sementeira*, *milleira*...); e tendencia (*moceira*, *festeiro*, *trapalleiro*...); e dentro de cada un destes usos, segundo os diferentes autores, diversas subdivisións. O traballo referido de Isabel González aporta moitos exemplos con leves variantes en canto a divisións e subdivisións verbo das gramáticas consultadas.

(1) Véxanse, por exemplo, as máis recentes nos dous idiomas: Álvarez, R., Regueira, X.L., Monteagudo, H., *Gramática galega*, Ed. Galaxia, Vigo, 1989 (2). Cunha, C., Lindley Cintra, L.F., *Nova gramática do portugués contemporáneo*, Sá da Costa, Lisboa, 1984.

(2) Seabra, M. de, Devi, V., *Diccionari Portuguès-Català*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1985, s.v. "cabeleiro".

(3) González Fernández, I., *Sufijos nominales en el gallego actual*, anexo 11 de *Verba*, Univ. de Santiago, Santiago, 1978.

Nunha área galega comprendida entre a ría de Vigo, o río Verdugo, o Condado e parte da Limia Baixa ourensá, e nunha área portuguesa que abrangue desde o río Cádavo ata a fronteira política con Galicia, é onde polo de agora se ten rexistrado o uso do sufixo *-eiro*, *-eira*, para designar un único obxecto, unha unidade dentro dun conxunto, formado a partir dun sustantivo colectivo xenérico que tanto pode indicar un único obxecto coma un número indeterminado deles.

Coidamos que os primeiros investigadores que repararon en tal singularidade foron os portugueses Cláudio Basto e Gonçalves Viana, alá polos primeiros de século, pero é en 1925 cando o primeiro deles publica nun artigo (4) un cento de sustantivos de uso frecuente con valor uninumeralizador ó engadírselle o sufixo *-eiro*. Basto recolleu estes exemplos tanto de traballos anteriores sobre falas minhotas coma da propia experiencia, e deste xeito aporta datos de Monção, Melgaço, Paredes de Coura, Viana do Castelo, Barcelos, Arcos de Valdevez, Ponte da Barca, etc., dunha área compacta caracterizada no conxunto do país irmán polas súas características lingüísticamente arcaicas. Segundo este autor, os nomes-de-unidade, como el lles chama, teñen dous procesos de formación: a) analítico: *un* (único) *gran de millo*, *un* (único) *pele*, etc.; e b) sintético: *un milleiro*, *un peleiro*, etc., engadindo que

"...dá-se preferência aos derivados quando se quiere fazer realçar a independência, a individualidade para assim dizer, dos objectos, isto é: que eles estão distintos, não confundidos numa aglomeração, numa colecção..." (5)

Verbo do noso idioma, as primeiras referencias dánnoas os investigadores do ILG que elaboraron o *Atlas Lingüístico de Galicia* (6), deixando constancia do fenómeno que nos ocupa como rasgo común ós falares miñotos galegos e portugueses; estes autores deixaban enxergar unha estreita relación entre a acción deste sufixo e a aparición en zonas máis amplas do país de formas como *toupeira*, *ombreiro*, no canto de *toupa* e *ombro*. Posteriormente, fixeron referencia a esta peculiaridade Helena Pousa (7) e o autor do presente traballo (8) en cadansúas teses de licenciatura sobre falas do suroeste galego. Helena Pousa indicaba que

"...frente a esta dobre posibilidade de casos como *a folla* (unha folla ou un conxunto delas) ou *o pelo* (un pelo ou un conxunto deles), a designación dun só elemento resulta totalmente clara cando se usan os derivados co sufixo *-eiro/a*: *folleira* (unha folla) e *peleiro* (un pelo)." (9).

No título desta nota calificábamo-lo valor deste sufixo como "individualizador", denominación relativamente inexacta que pode dar lugar a ambigüidade por canto todo determinante singular é normalmente xa individualizador:

ese pelo / unha pinga / o gran / aquela folla

(4) Basto, C., "Formação popular de 'nomes-de-unidade'", en *Revista Universitária de Coimbra*, vol. IX, 1933, pp. 274-384.

(5) *Ibid.*, p. 383.

(6) Vid. Álvarez, R., Fernández Rei, F., Xove, X., "Galego", en *GEG*, vol. 14, pp. 222-255 (con especial atención á páxina 226).

(7) Pousa Ortega, H., *A fala de Goián. Estudio descriptivo*, tese de licenciatura (inérita), Univ. de Santiago, 1987, pp. 97 e 98.

(8) Costas González, X.H., *Aproximación lingüística á fala de Vincios (Val Miñor)*, tese de licenciatura (inérita), Universidade de Santiago, 1986, pp. 98 e 99.

(9) Pousa Ortega, H., *op. cit.*, p. 97.

Daquela, coidamos que lle acae mellor a designación de "uninumerizador", posto que, efectivamente, o valor deste sufixo é sobrancear unha unidade, un único obxecto, fronte ós demais da súa mesma especie. Poderíase pensar logo que este sufixo ten un carácter redundante, por canto a unidade xa é expresada polo determinante singular (*o gran, un gran*); é tan redundante como pode selo calquera concordancia de xénero, número ou persoa. En *ese gran* o determinante é redundante na medida en que concorda en xénero e número co sustantivo ó que acompaña, mais o contrario -non concordar- sería impensable; do mesmo xeito en

ese peleiro / unha pingueira / o granceiro / aquela folleira

o determinante é o redundante ó expresa-lo significado de singularidade e unicidade xa proporcionado polo sufixo *-eiro, -eira*. Entre as frases:

Quita *ese pelo* de diante dos ollos
Quita *ese peleiro* de diante dos ollos

hai unha diferenza ben clara: na primeira indícase que se tire un conxunto indeterminado de pelos -sustantivo xenérico-, a perrela por exemplo, ou mesmo un só pelo; mentres que na segunda se indica que se tire o único pelo que está diante dos ollos. O valor uninumerizador do sufixo queda ben patente e non deixa lugar a dúbidas.

No diverso material de campo que temos recollido desde hai varios anos nestas zonas do suroeste do país, temos rexistrados unha serie de exemplos cos que o falante doutras áreas galegas poderá moi ben comprender-lo uso deste sufixo con este valor tan particular:

"...todo foi comer unha *uveira* pa empesar a doerlle a barrigha..."
"...atén o feixe cun *vimbieiro*, boteno ó lombo e..."
"...el viña a pincharme cun *piqueiro* deses dos pinos..."
"...e metiamos *ghranseiros* no bulsillo e botabamos a correr..."
"...entrárame unha *areeira* nun ollo e non podía mirar nada por el..."
"...xogabamos a pai-fillo-nai (10) con *pedreirñas*..."

Comprobemos que o sufixo *-eiro, -eira*, acepta tamén a engádega doutros sufixos (neste caso *-iño, -iña*) e a formación dun plural. Sen que por iso último perda o seu valor uninumerizador. Vexamos outro exemplo que nos proporciona Cláudio Basto:

"...a vinha tem muitas uvas; que de *uveiras* estão pelo chão!"

Lembremos que só os sustantivos xenéricos aceptan esta formación con *-eiro, -eira*; mais, así e todo, as irregularidades de uso tamén acontecen, principalmente cando o xenérico é sustantivo referido a plantas e arbustos. O sufixo *-e* seguimos a Helena Pousa- tamén serve para indicar "unha soa planta", "unha vista por separado", así: *unha silveira* (por separado) oponse a *unhas silvas* (en conxunto), *cepeira/cepas, fenteiro/fentos, xesteira/xestas*, etc.; pero hai casos que rachan a norma, como é *un toxeiro* (por separado) / *un toxal, unha toxeira, uns toxos* (en conxunto), e algúns exemplos máis.

(10) "Pai-fillo-nai" é como se lle chama nestas áreas ó xogo das tres en raia.

Partindo das preguntas números 840 (denominacións para o gran de trigo) e 928 (denominacións da planta ou pé de millo) do *ALGa* (11) escolmamos aqueles puntos onde as respostas fosen *granceiro* e *milleiro*, e, amecendo os datos fornecidos por Cláudio Basto, elaborámo-lo seguinte mapa onde se pode apreciar a extensión do fenómeno na zona miñota galega e portuguesa; compriría facermos tamén dúas observacións ó mapa:

a) Tomamos como zona de plena vixencia do fenómeno a abranguida pola área onde se rexistra *granceiro*, sendo a limítrofe unha área de rendimento esporádico ou alomenos menos frecuente do sufixo con este valor uninumerizador.

b) Hai zonas fóra destas áreas devanditas que presentan indicios do fenómeno en estado embrionario ou en proceso truncado: nalgunhas áreas ourensás (0.20 Xinzo de Limia e 0.27 Baltar) e trasmontanas (Mogadouro e Lagoaça) *perneira* designa un (único) pé de calquera planta (unha *perneira* de millo, unha *perneira* de centeo, etc.). Á parte disto teñamos moi en conta as amplas zonas galegas onde *toupeira* e *ombreiro* substituíron a *toupa* e *ombro*, e que, segundo o dito máis arriba, algúns investigadores do ILG poñen en relación coa aparición deste valor especial do sufixo *-eiro*, *-eira*.

Cláudio Basto aseguraba que en 1925 o fenómeno no norte de Portugal

"...é de tal maneira vivo, que certas veces os individuos, na rápida precisión de salientar ben a súa idea, *criam* no momento espontaneamente nomes-de-unidade com o sufixo *-eiro*, *-eira*, nomes que eles e seus interlocutores jamais tinham ouvido, mas que lhes não causam, nem a uns nem a outros, qualquer estranheza desde que *tenham jeito* (como o povo observa)." (12)

O propio autor aventuraba unha hipótese acerca da antigüidade do proceso: dicía que debe ser moi arcaico, de cando as terras "de além e aquém Rio Minho se confundiam na linguagem". Coidamos que non se poden aventurar arriscadamente teorías "sentimentais", e que para afirma-lo anterior habería que facer un labor de pescuda nos documentos escritos a unha e outra banda do Miño desde as épocas pretéritas; do que non nos cabe a menor dúbida é de que este fenómeno debeu ter lugar nunha zona galega e portuguesa moito máis ampla da actual, como o demostra o feito da súa aparición en estado truncado ou embrionario en zonas do norte, leste e sueste galegos, e nordeste portugueses.

Ben sabemos que non é moi doado que un dicionario reflecta dun sustantivo as diversas acepcións ocasionais que pode coller segundo o sufixo que se lle ameza (xa non é o primeiro caso, como vimos máis arriba), non embargantes, si coidamos que as gramáticas e sobre todo os estudos específicos sobre sufixación ou formación vocabular deberían telo moi en conta, pois, aínda que non triunfase en toda a Gallaecia, hai seguridade de que quixo agromar este uso por moitos recantos do país. Só o seu estudio -en gramáticas e monografía- difusión e emprego entre os usuarios dos dous idiomas poderá evitar que desapareza e que se esvaia un recurso de formación lexical sobranceiro e común.

(11) Consultámo-los materiais inéditos do *Atlas Lingüístico de Galicia* depositados no Instituto da Língua Galega.

(12) Basto, C., *op. cit.*, p. 375.